

Васютинський В. О. Вектори ментальної адаптації осіб літнього віку до умов воєнного часу в Україні / В. О. Васютинський // Соціальна адаптація людей літнього віку в сучасному суспільстві: матер. V наук.-практ. конф. та форуму Університетів Третього Віку. – Луцьк, 2019. – С. 7–12.

УДК 316.62 : 355.014

ВЕКТОРИ МЕНТАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСІБ ЛІТНЬОГО ВІКУ ДО УМОВ ВОЄННОГО ЧАСУ В УКРАЇНІ

На основі низки досліджень, проведених у 2015–2018 роках, зроблено висновки про особливості ментальної адаптації осіб літнього віку до умов воєнного часу в сучасній Україні. Визначено п'ять основних психологічних векторів такої адаптації.

Ключові слова: ментальна адаптація, активна і пасивна адаптація, вікові особливості адаптації, політична свідомість і поведінка, покладання провини

Воєнно-політичні події останніх років загострили проблему індивідуальної і колективної адаптації мешканців України до складних реалій сучасного життя. Теперішні труднощі мають як спільний для більшості громадян характер, так і істотну специфіку для представників окремих соціально-демографічних груп, зокрема вікових.

Як зазначає І. Маслікова, ментальна адаптація та зміна свідомості людей, які опиняються в тяжкому становищі, становить серйозну проблему. Уподобання змінюються під впливом соціального середовища і є чутливими до особистого досвіду індивіда. На практиці ця проблема дістає вираження в нездатності об'єктивно оцінювати політичні інститути на предмет їхньої спроможності задовольняти потреби громадян [2].

Вікові відмінності політичної свідомості та поведінки в сучасній Україні є доволі очевидними і найзагальніше проявляються у вигляді активнішого прийняття молоддю змін, що відбуваються в суспільстві, та сильнішого опору їм із боку старшого покоління. О. Суший зафіксувала зростання пропорційно віку частки політичних нігілістів – людей з аполітичною

громадянською позицією, що сповідують інертно-споглядальний тип ставлення до громадсько-політичного життя. Таке ставлення можна трактувати і як свідому громадянську позицію, і як несвідому захисну реакцію від громадсько-політичної активності [5]. Водночас особи літнього віку назагал спроможні адекватно реагувати на явища суспільного життя. Так, за даними 2013–2014 рр., коли розгорталася подія, пов'язана з Революцією гідності та російською військовою агресією, найбільші зрушення геополітичної громадської думки відбулися в старшій віковій когорті, де зросла кількість прихильників євроінтеграції [4].

Адаптацію осіб літнього віку, порівняно із середнім і молодим поколінням, з одного боку, полегшує наявність більшого життєвого досвіду оцінки життєвих подій, переживання труднощів та зараджування їм, а з другого – ускладнює брак психофізичної енергії та психоемоційної гнучкості. Наприклад, у дослідженні О. Мельник встановлено, що учасникам АТО різного віку властивий високий рівень життєстійкості, спрямованості на активну боротьбу з труднощами, проте найвищі показники характерні для комбатантів середнього, а не старшого віку [3].

Способи ментальної адаптації в політичному просторі простежуються в змісті описаних О. Зімовіним стратегій звернення до політичного в конструюванні життєвого шляху особи: політичне як джерело життєвих складностей (людина покладає відповідальність за власні проблеми на політичні умови); політичне як патріотичне (висловлення любові до батьківщини та конструювання ідентичності патріота); політичне як предмет повсякденної комунікації (політика – тема для розмови зі значущими іншими); заперечення політичного (знецінення держави, влади, нігілізм у сфері політичного). Виокремлено також дві стратегії ізоляції від політичного: дискурсивна ізоляція – коли людина висловлює бажання триматися осторонь від політичних відносин, і мовчання – коли суб'єкт узагалі не використовує політичного дискурсу в конструюванні власного життєвого шляху [1].

Із метою конкретизації особливостей ментальної адаптації осіб літнього віку до політичних реалій сучасної України ми узагальнили результати чотирьох опитувань, проведених у 2015–2018 рр. на Донбасі (у т. ч. на тимчасово окупованих територіях) та в інших регіонах, виразивши зафіксовані в них вікові та міжпоколінні відмінності.

У 2015 р. за методом напівстандартизованого інтерв'ю було опитано 100 мешканців Костянтинівки, Краматорська і Слов'янська Донецької обл. та Лисичанська і Сєверодонецька Луганської обл. (по 20 осіб у кожному місті). Поставлені респондентам запитання стосувалися до оцінки їхнього життя загалом та подій на Донбасі.

Представники старшого покоління порівняно рідше зазначали, що їм живеться добре або нормально, рідше називали поточні події війною за владу, рідше звинувачували сепаратистів і Януковича (за те, що не розігнав Майдану), натомість частіше вимагали домовлятися мирним шляхом, частіше надавали перевагу незалежному статусу Донбасу.

На основі відповідей на запитання «Хто, на вашу думку, найбільше винен у тому, що коїться?» було виділено чотири психологічні моделі покладання мешканцями Донбасу провини за становище, що склалося: політична (звинувачення політичних опонентів), маскувальна (уникання прямих звинувачень та ухильні відповіді), ізоляційна (психологічне відособлення від решти громадян України і від колишніх «своїх» державної та місцевої влади), конспірологічна (покладання провини на нечітко визначені або анонімні сили).

Літні люди відносно частіше звинувачували олігархів і мафію, Януковича і попередню владу (в обох випадках $p \leq 0,01$), що дало підстави вважати за відносно характернішу для них ізоляційну модель покладання провини. У її основі лежить відвертання провини від самих себе через психологічне відособлення, з одного боку, від решти громадян України, які підтримують ідеали Майдану, а з другого – від колишньої державної та місцевої влади, у якій домінували «свої» представники регіону. Цей факт

узгоджується з вищеописаними особливостями політичної поведінки осіб літнього віку – інертно-споглядальним ставленням до політичного, його запереченням або ізоляцією від нього.

У 2016 р. опитано по 50 мешканців Маріуполя Донецької обл. та Львова. Респондентам, зокрема, пропонували сформулювати радіозвернення до мешканців окупованої частини Донбасу і до мешканців Західної України. За даними контент-аналізу виявлено соціально-психологічні підстави порозуміння між мешканцями східних і західних регіонів: прагнення миру, бажання припинити конфлікт, сподівання на краще; патріотизм (більш категоричний у Львові та більш поміркований у Маріуполі); наміри й заклики діяти в потрібному напрямі; незадоволення з державної влади; обопільні звинувачення як доконечний елемент взаємного з'ясування позицій.

Літні респонденти у своїх відповідях виявили вищу активність із приводу намірів і закликів діяти в потрібному напрямі (зокрема, пропонували мешканцям окупованих територій шукати вихід) та у звинуваченнях на адресу західняків («не лізьте на Донбас»). Виходить, що, з одного боку, представники старшого покоління сильніше прив'язані до колишніх політико-ідеологічних стереотипів, проте з другого – закликають до дій.

Дослідження імпліцитного змісту ставлення українців до війни на Донбасі та стратегій їхньої адаптації було проведено у 2017 р.: опитано по 50 осіб у містах Добропілля Донецької обл., Синельникове Дніпропетровської обл., Могилів-Подільський Вінницької обл.

З'ясовано, що ставлення громадян до війни не перебуває в центрі актуальних переживань та ціннісних орієнтацій і поступається перед суб'єктивною значущістю переживання матеріальних негараздів. Літні респонденти частіше говорили про свої політичні дезорієнтації, переживання через війну, сімейні проблеми.

Виділено два вектори, за якими вирізняються стратегії адаптації особи і спільноти: перший означає стереотипізацію або трансформацію поведінки;

другий – переживання або діяння. Відтак зроблено висновок про чотири варіанти стратегій – стереотипні переживання, стереотипні діяння, трансформаційні переживання, трансформаційні діяння – та поступовий рух спільноти від стереотипних переживань до трансформаційних діянь. Такий рух більшою мірою характерний для молодшого і старшого покоління, натомість особи літнього віку виразніше тяжіють до збереження звичних форм адаптації у вигляді стереотипних переживань і діянь.

У 2018 р. опитано 50 осіб середнього і старшого віку, які проживають на тимчасово окупованих територіях Донбасу. (Значущих відмінностей між цими двома віковими групами не зафіксовано). У їхній свідомості спостережено низку емоційних домінант: переживання через війну, переживання через матеріальні проблеми, потерпання за сім'ю, туга за минулим життям, невизначеність майбутнього, негативна оцінка української влади, суперечливе ставлення до українських цінностей, суперечливо-позитивне ставлення до російських цінностей, позитивна оцінка Донбасу. Виявлено «слабке місце» їхньої свідомості – брак бачення майбутнього загалом та привабливого майбутнього зокрема.

Зміст описаних характеристик свідомості й поведінки представників старшого покоління, що складаються під впливом воєнно-політичних подій, дає підстави для виділення основних психологічних векторів ментальної адаптації осіб літнього віку:

- політико-ідеологічне самовизначення у вигляді активного інтересу до соціально-політичних змін (прийняття їх або опір і заперечення) або аполітичного уникання, ігнорування, утечі;
- стереотипізація (опора на життєвий досвід, зосередження на минулому) або трансформація (долання стереотипів, конструювання майбутнього) уявлень і дій;
- свідома саморегуляція поведінки або несвідома емоційна саморегуляція;
- активна комунікація або пасивне споглядання;

- пошук винуватців або пошук засобів зараджування.

Назагал визначені вектори відображають адаптацію більш активну або більш пасивну. Водночас у їхньому психологічному змісті можна вбачати чимало можливостей для визначення індивідуальних або колективних позицій, які б забезпечували особам літнього віку чи їхнім спільнотам найбільш привабливий шлях ментальної адаптації до умов життя, що склалися під впливом теперішніх воєнно-політичних подій.

Література

1. Зімовін О. І. Політичне в контексті життєвого шляху особистості // Проблеми політичної психології: Зб. наук. праць. – 2017. – Вип. 5 (19). – С. 201–211.
2. Маслікова І. І. Практична спроможність консеквенціалістського обґрунтування спільного блага // Наук. записки КУТЕП: Серія «Філософські науки». – 2015. – Вип. 19. – С. 144–155.
3. Мельник О. В. Вікові особливості життєстійкості учасників АТО // Проблеми політичної психології: Зб. наук. праць. – 2016. – Вип. 4 (18). – С. 114–121.
4. Найдьонов М. І., Григоровська Л. В., Найдьонова Л. А. Геополітичний вибір: передумови та наслідки дисбалансу очікувань громадської думки і державної політики // Проблеми політичної психології: Зб. наук. праць. – 2014. – Вип. 1 (15). – С. 223–237.
5. Суший О. В. Громадсько-політична участь населення України: як подолати виклик безсуб'єктності? // Наукові студії із соціальної та політичної психології: Зб. статей. – К.: Міленіум, 2016. – Вип. 37 (40). – С. 39–62.